

חיבטים לטוונים בפרשת שלח פג

דקדוקי קריאה בפרשת שלח בהפטרה ובראשון של קרח

יג ג רָאִשִׁי: הר"ש קמוצה
יג ח לְמַטֵּה אַפְרָיִם: בשונה מיתר השבטים, מוטעם במרכא-טפחא; אַפְרָיִם: הר"ש בקמץ.
יג יד בֶּן-וַפְסִי: הוא"ו בקמץ קטן
יג יח הַמַּעֲט: ללא געיא בה"א והמ"ם בשווא נח ¹ .
יג יט וּמַה הָאָרֶץ: להפריד בין הדבקים וכן בפס' הבא; בְּהִנֵּה הַבְּמַחְנִים: להפריד בין הדבקים;
הַבְּמַחְנִים: הבי"ת דגושה
יג כ הַשְּׂמִנָה הָזֹאת: להפריד בין הדבקים; הַיֵּשׁ-בָּהּ: היו"ד בצירי לא בסגול; וּלְקַחְתֶּם מִפָּרִי: להפריד בין הדבקים
יג כא עליית שני
יג כב אַחִימֹן: מ"ם בפתח
יג לב תָּרֹו: במלרע
יד ב לו-מִתְנֹו: הת"ו בשווא נח למרות שקודם לה תנועה גדולה ²
יד ג וְלִמָּה: במלרע
יד ח עליית שלישי
יד ט אֶל-תִּירְאוּ: הר"ש בשווא נע
יד יג כִּי-הֶעֱלִיתָ: הלמ"ד בחירק, ולא בצירי
יד יד נִרְאָה   אל"ף בקמץ. וַעֲנַנְךָ: העמדה קלה בוא"ו, למנוע הבלעת העי"ן החטופה, והנר"ן השנייה בשווא נע
יד יח בפסוק זה מרכיבים משותפים עם שמות לד ז ולכן יש לשים לב להבדלים במילים ובטעמים ³
יד כא וַיִּמְלֹא: הוא"ו בשווא נע
יד כו עליית רביעי
יד כז מְלִינִים: הלמ"ד בדגש חזק לשון תלונה ולא לשון לינה
יד כח כֵּן אַעֲשֶׂה לָכֶם: טעם טפחא בתיבת כֵּן
יד לח חֵיו: במלרע
יד מ וְעֲלִינוּ אֶל-הַמֶּקוֹם: שתי תיבות רצופות מוטעמות בתביר
יד מד וַיַּעֲפֹלוּ: העי"ן בשווא נח והפ"א דגושה
טו ח עליית חמישי

¹ גם כאשר היא ה"א השאלה, וגם כאשר היא ה"א הידיעה במילה המעט השוא במ"ם תמיד נח ואין געיא בה"א.
² היות והקמץ בא בהברה מוטעמת, הכלל לפיו "שווא הבא אחרי תנועה גדולה, נע" לא חל, כמו במגילת רות א ח:

לְכַנֵּה שְׁבָנָה

³ פרשת שלח: וַיִּרְבְּחוּסָד נִשְׂא עֹן וַפֶּשַׁע וְנִקְהָ לֹא יִנְקָה פֶקֶד עֹן אַבֹּת עַל-בָּנִים עַל-שְׁלֵשִׁים וְעַל-רִבְעִים:
פרשת כי-תשא: נִשְׂא עֹן וַפֶּשַׁע וְחִטָּאָה וְנִקְהָ לֹא יִנְקָה פֶקֶד | עֹן אַבֹּת עַל-בָּנִים וְעַל-בָּנֵי בָנִים עַל-שְׁלֵשִׁים וְעַל-רִבְעִים:

טו יא יַעֲשֶׂה: העמדה קלה ביר"ד שלא יישמע כפתח

טו יג יַעֲשֶׂה-בְּכָה: העמדה קלה ביר"ד, דגש חזק בכ"ף הראשונה מדין דחיק

טו יד בְּתוֹכְכֶם: כ"ף ראשונה בשווא נע ולא בחטף. לְדַרְתֵּיכֶם: הטעמה משנית ברי"ש ולא בדל"ת כפי שנוהגים בטעות כמה בעלי קריאה

טו יז עליית ששי

טו יט בְּאַכְלֶכֶם: העמדה קלה בב"ת, למנוע הבלעת האל"ף החטופה, והכ"ף בקמץ קטן

טו כא לְדַרְתֵּיכֶם: הטעמה משנית ברי"ש ע"י מאיילה טעם מאיילה כעין טפחא אך משרת, לא מפסיק

טו כג וְהִלָּאָה: השווא בלמ"ד נח על אף שקודם לו תנועה גדולה, ראה הערה לעיל יד ב

טו כד נַעֲשֶׂתָה: לקוראים תי"ו רפויה כשי"ן שמאלית, השי"ן בשווא נח ויש להיזהר מהבלעת אות

טו כה עַל-שְׁגָגְתָם: גימ"ל ראשונה בשווא נח, על אף הקושי

טו כז עליית שביעי

טו כח בְּחֻטְאָה: הה"א לא במפיק

טו לא הַפְּרָת | תַּפְרָת: פסק בין התיבות, יש לעצור מעט בקריאתן. עֲזוּנָה בָּה: במילה הראשונה הה"א ללא מפיק, לכן במילה השנייה הבי"ת רפויה. עם זאת, אין טעם נסוג אחור

טו לז מפטיר

טו לח וְנִתְּנוּ: במדויקים, הטעמה משנית בנו"ן הראשונה במרכא ולא בגעיא

טז לט וְלֹא-תִתְּוֹרוּ: גרש ללא אזלא (קדמא)

הפטרות שלח ביהושע ב:

א יְהוֹשֻׁעַ-בֶּן-נֹון המילים מוקפות יְהוֹשֻׁעַ- לא במונח אלא מוקף. שְׁנַיִם-אֲנָשִׁים: המילים מוקפות שְׁנַיִם- לא בקדמא. וַיֵּלְכוּ: ההטעמה הנכונה היא קדמא ואזלא לא פזר. בֵּית-אִשָּׁה: מוקף, בֵּית- לא במונח

ב וַיֵּאמְרוּ: יר"ד בצירי והמ"ם בפתח

ד וַתֵּאמְרוּ | כֵּן: מונח לגרמיה

ה אָנָּה: הטעם באל"ף מלעיל לעומת זאת בלשון תחנונים הטעם בנו"ן מלרע והיא דגושה (בכתיב אל"ף ובכתיב ה"א)

ו הַעֲלֵתָם: העמדה קלה בה"א ובמלעיל

ז הַמַּעֲבָרוֹת: העי"ן בשווא נח והבי"ת אחריה בשווא נע

ח יִשְׁכְּבוּן: במלרע⁴

יא וַיִּמָּס: המ"ם דגושה ומוטעמת

יב הַשְּׂבָעוּ-נָא: העמדה קלה בשי"ן, הבי"ת בשווא נע אך ההטעמה בנו"ן (קצת לא נוח לקריאה).

יד וַיֵּאמְרוּ: טעם נסוג אחור ליר"ד והמ"ם בשווא נע

טז הִהָרָה לָכוּ: דגש חזק בלמ"ד מדין אתי מרחיק. שׁוּב: השי"ן בחולם

⁴ יש צירוף דומה בפרשת וירא בראשית יט ד טָרַם יִשְׁכְּבוּ שם הטעם הוא בכ"ף, אבל כאן מסתיים בנו"ן, ולכן מלרע

יז **נְקִיָּם**: הקו"ף בחירק חסר והי"ד אחריה אף היא בחירק ומודגשת בדגש חזק. אין לקרוא 'נקיאים' וכן הדבר לאורך כל הפרק. **הַשְּׁבַעְתָּנוּ**: העי"ן בשווא נח
 יט **תְּהִי־הָ-בּוֹ**: העמדה קלה בתי"ו ודגש חזק בבי"ת מדין דחיק
 כב **וַיִּשְׁבוּ שָׁם**: טעם נסוג אחור ליו"ד, והשי"ן בשווא נע. **עַד-שָׁבוּ**: הטעם בשי"ן, מלעיל לשון שיבה, הקורא מלרע עובר ללשון שבי⁵
ראשון של קרח:
 טז ג **כִּי כָל-הָעֵדָה**: טעם מהפך בתיבה **כִּי** בלבד, הכ"ף במילה **כָּל** רפויה כדין בגדכפ"ת אחרי מילה המסתיימת בהברה פתוחה וטעם מחבר. יש לשים לב במקומות אחרים⁶
 טז ג **תִּתְּנֶנּוּ-שָׁאוֹן**: שי"ן שמאלית בשווא נע, אחרת זה משנה את המשמעות
 טז ד **שְׁנֵי בַמִּנְחַת שַׁבַּת**
 טז ה **וְאֵל-כָּל-עֵדְתָו**: העמדה קלה באל"ף
 טז ז **וּתְנֶנּוּ בְּהֵן | אֵשׁ: וּתְנֶנּוּ** במונח ולא במקף
 טז ח **שְׁלִישֵׁי בַמִּנְחַת שַׁבַּת**
 טז ט **הַמֵּעֵט**: המ"ם רפויה ללא דגש ובשווא נח, כן הדבר גם בהמשך. וכן הוסבר לעיל יג יט
 טז יא **תִּלְוֶנּוּ**: דגש חזק בלמ"ד, מלשון תלונוה ולא לינה, שאז אין דגש והתי"ו קמוצה

שלח לך אנשים שם משמואל במדבר פרשת שלח והנה כ"ק אאמור"ז"ל (בעל אבני נזר) אמר בהא דברכות (ל"ד ב) דש"צ שטעה סימן רע לשולחיו, שהחסרון מחמת המשלח, ולכן אמר השי"ת למרע"ה שלח לך, ואז לא הי' חסרון במשלח, משא"כ המרגלים נעשו שלוחים של כל ישראל כמו שנאמר וַיִּשְׁבוּ אֹתָם דִּבְרַר וְאֵת כָּל הָעֵדָה, עכתדה"ק.

בן לאשרי. שלח לך. וברש"י הביא מחז"ל, "למה נסמכה פרשת מרגלים לפרשת מרים, לפי שלקתה על עסקי דיבה שדברה באחיה, ורשעים הללו ראו ולא לקחו מוסר. ע"כ, והנה תיבות "שדברה באחיה" לכאורה מיותר, דמי לא ידע שמשה הוא אחי מרים. ויש לומר לפי מה שראיתי מקשים בשם אדמו"ר הרא"מ מגור בעל אמרי אמת זי"ע על דברי רש"י מה שכתב בסוף פרשת יתרו עה"פ "אֲשֶׁר לֹא תִגְלַח עֲרוֹתָךְ עָלָיו (שמות כ, כב)", "והרי הדברים קל וחומר, ומה אבנים הללו שאין בהם דעת להקפיד על בזיון אמרה תורה וכו' לא תנהג בהם מנהג בזיון, חברך שבדמות יוצרו ומקפיד על בזיונו על אחת כמה וכמה. דלפ"ז מופרך הקל וחומר של מרים, דאיך היה להם להמרגלים ללמוד ממרים, הלא מרים דברה על אדם, והם דברו רק על עצים ואבנים ועל עפר. ותירץ דמשה רבינו לא היה חשוב בעיניו אפי' כעפר, כאומרם (חולין פט). גדול מה שנאמר במשה ממה שנאמר באברהם, דאברהם אמר על עצמו "עֵפָר וְאֶפְרַיִם" (בראשית יח, כז), ומשה אמר "וְנִחַנְנוּ מֶחָ" (שמות טז, ז), והיינו עוד פחות מעפר, ולכן לא הקפיד, וממילא אתי שפיר הקל וחומר, דמשה רבינו היה בעיניו כעצים ואבנים עכ"ד וי"ל דרש"י נתכוין במה שכתב

⁵ השווה לפרשת שכם בראשית לד כט שָׁבוּ וַיָּבֹאוּ הטעם בבי"ת.

⁶ בקטע "בית יעקב" הנאמר ע"י עדות המזרח והמערב לפני שיר של יום אומרים פסוק ממיכה ד ה: **כִּי כָל-הָעַמִּים** ושם **כָּל בְּכ"ף דגושה**, ויש טועים בזה, גם סידורים.

"שדברה באחיה", דבוראי לא הקפיד, ודאין דרך להקפיד על אחותו, וכמו שכתוב באהרן שלא הקפיד על אחיו משה שנטל גדולה עליו, אדרבה שמח בעדות ה', ולכן א"ש הק"ו.

בָּאנוּ אֶל הָאָרֶץ... וְגַם זָבַת חֶלֶב וְדִבֵּשׁ הָיְאָה. המפרשים דקדקו על תיבת "וגם" וי"ל דחברון היתה הפסולת של ארץ ישראל, וזה שאמרו למשה, דאתה שלחתנו להר חברון ולארץ הנגב שהם פסולתן של ארץ ישראל, "וגם" מקומות אלו הם זבת חלב ודבש, וממילא מובן דכן שאר הארץ.

תחילת הפרשה איש אָחַד איש אָחַד לְמִטָּה אָבְתָיו האדמו"ר ר' ישראל מגור ז"ל. סיפר שאביו האמרי אמת זצ"ל היה רגיל להראות ירושלמי וסוטה פרק ז הלכה ה' על פסוק זה, שבועם מכל שבט הלכו שני אנשים ולא איש אחד, כפי הפשט הפשוט. ולכן כתוב 'איש אחד איש אחד' פעמיים.

והקשה הא"א ואמרי אמת על זה שאם היו עשרים וארבעה, איך למדה הגמרא במגילה (כג, ב) דאין דבר שבקדושה פחות מעשרה, ממה שכתוב עַד מָתִי לְעֵדָה הָרְעָה הָזֹאת (יד, כו) והיינו עשרת המרגלים, מלבד יהושע וכלב⁷, והרי לפי רבי עקיבא היו שם עשרים וארבעה, ובלי יהושע וכלב יוצא שעדה זה עשרים ושניים איש.

ותירץ הא"א שבאמת הירושלמי בברכות (פ"ז ה"ג) לומד את ענין עדה שזה בעשרה אנשים מפסוק אחר המובא בבני יעקב, "וַיָּבֹאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְשֹׁבֵר בְּתוֹךְ הַבָּאִים כִּי הָיָה הָרָעַב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן (בראשית מב, ה)" הרי האחים היו עשרה, בלי יוסף ובלי בנימין, ונאמר שם תוך וכן וְנִקְדְּשִׁתִּי בְּתוֹךְ (ויקרא כב, לב), יש כאן גזירה שווה 'תוך תוך', מה בבני יעקב היו עשרה אף כל דבר שבקדושה עשרה, ולא קשה מידי מהמרגלים שהיו באמת עשרים ושניים איש מלבד יהושע וכלב.

והוסיף הרבי שאפשר גם ליישב על פי מה דאיתא בספרים, שהשבטים הלכו ביחד עם המרגלים, והכוונה שם כמובן לנשמות של השבטים שכבר נפטרו, וממילא כאשר מדברים על דבר שבקדושה מסתכלים רק על אלו שהלכו בגופם ממש, ולא אלו הנשמות של השבטים שהלכו איתם, כך שמצד אחד אם מצרפים את נשמות השבטים יש אכן עשרים וארבעה אנשים, אבל אם סופרים רק את הגופים היו רק שנים עשר בלבד.

א"ה. פירוש זה אינו מתקבל! תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת סוטה פרק ז ה כתיב איש אָחַד לְשֹׁבֵט (דברים א, כג) על דעתיה דרבי עקיבא דו אמר לשונות רבויים הן עשרים וארבעה היו ששה עשר באשכול ושמונה בתאנים ורמוני' ובנושא כלים. ועל דעתיה דרבי ישמעאל דהוא אומר לשונות כפולין הן שנים עשר היו שמונה באשכול וארבעה בתאנים ורימוני' ובנושא כלים. כלומר ר' ישמעאל ור' עקיבא נחלקו על הכפילות איש אחד איש אחד אם זו סתם כפילות לשון ובלשון הירושלמי 'לשונות כפולין הן' היו רק שנים עשר, זו שיטת ר"י; ולשיטת ר"ע 'לשונות כפולין הן' היו ממש עשרים וארבעה, וששה עשר נשאו אשכול ענבים, לא מדובר על נשמות של השבטים, אלא על גופים! ראה בהמשך במובא בשם זרע שמשון שמדובר על 'עיבור נשמה', וזה לא נקרא שהלכו שנים גוף עם נשמת ראובן ושמעון. למשל לשמוע בן זכור נתעברה נשמת ראובן, ולשפט בן חורי נשמת שמעון. ורחוק מאוד להכניס את זה ככוונת ר' עקיבא.

יג טז זרע שמשון וַיִּקְרָא מִשָּׁה לְהוֹשִׁיעַ בֶּן נֹן יְהוֹשֻׁעַ. הטעם שהתפלל משה דוקא עבור יהושע ולא על שאר המרגלים, נראה ע"פ מה שכתב בזרע ברך בשם האריז"ל שבכניסת המרגלים

⁷ א"ה. אין זו רק דרשת בבלי מס' מגילה אלא גם במשנה סנהדרין א ו. ודרשה זו לפשוטו של מקרא, ולכן קושיית הרא"מ מגור אינה קשה.

לתור את הארץ, התעבר בכל אחד מהם הנשמה של השבטים בני יעקב עצמם⁸, דהיינו שלנשיא ראובן התעבר נשמתו של ראובן בן יעקב, וכן הלאה, וליהושע שהלך מטעם שבט אפרים התעבר בו לוי, כי לשבט לוי לא היה שליח, היות ולא נחלו את הארץ. עכ"ד. ולמדנו מדבריו שביהושע נתגלגל נשמת לוי, ולכך אם יהושע יחטא וידבר לשה"ר על ארץ ישראל, יגרום פגם בלוי, ולכן הפגם הזה יפריע למשה שהוא משבט לוי, ולכן אין כאן משוא פנים מה שהתפלל דוקא עליו, כי הוא דבר הנוגע לעצמו ממש.

וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֵׁעַ בֶּן נוֹן יְהוֹשֻׁעַ. אמרו חז"ל דהתפלל עליו "יה יושיעך מעצת מרגלים", ונראה שהיה כאן ב' ענינים: (א) שמשה הוסיף על שמו של יהושע אות י', וזה אותיות "י-ה"; (ב) התפלל עליו "יה יושיעך מעצת מרגלים". דמשמע מדבריהם שדוקא ע"י ב' אותיות של שמו יתברך היה יכול לפעול עבור יהושע, וקשה מפני מה לא היה די ע"י אות אחת משמו ית'. ועוד צריך להבין מפני מה הוצרך לב' הדברים גם הוספת אותיות משמו של הקב"ה על שמו, וגם להתפלל עבורו, ולא היה די באחת מהם.

ונראה לתרץ ע"פ דברי הוזהר (ח"ג קנח). שמבאר את מה שכתוב על המרגלים "כָּלֶם אַנְשֵׁים", שהיו אנשים חשובים זכאים וראשי מנהיגי ישראל, אך כל דיבורם בגנות ארץ ישראל היה משום שנתכוונו לדאוג לעצמם, כי ידעו שבארץ ישראל יהיה דרך ועבודת ה' באופן שונה ממה שבמדבר, והם הבינו ששם הם לא יהיו המנהיגים, לכן לא רצו שבני ישראל יכנסו לארץ ישראל, דע"י שישראל ישארו במדבר ימשיכו הם להיות המנהיגים.

והנה כתבו המקובלים (כתבי האר"י שער רוח"ק ז'), דשם "י-ה" אינו שורה על בעלי גאווה, ורמז לכך ש"גאווה" בגימט' "י-ה", היינו שמדה מגונה זו זאת מתנגדת לשם הק' הזה ע"פ הכלל ש"זה לעמת זה עשה האלקים (קהלת ז, יד)", והיות ועיקר חטאם היה בגלל גאוותם שפחדו שיקחו מהם את הנשיאות, לכך לרמז על ענין זה הוסיף משה ליהושע את האות יו"ד על שמו, כדי שזה יצטרף עם האות ה"א שבשמו מכבר, ויחדו זה שם "י-ה". ועל כך אמר לו "יה יושיעך", היינו שאמר לו שהוא ראוי שהקב"ה יושיעו היות והוא עניו, ורמז לו דבר זה בכך שהוסיף על שמו את השם "י-ה" שאינו שורה על בעלי גאווה.

ובכך מתיישב שלא היה די סתם להוסיף אות משמו יתברך, כי בדקדוק נתכוון לב' אותיות אלו שמשמו יתברך שאינה שורה על מי שהוא בעל גאווה ולרמז על כך שיהושע הוא עניו ואכן לא היה זה תפילה ממש אלא נראית כתפילה, והיה בזה משום טענה כלפי שמיא לקבוע שמוכרחים משמים לסייע בעדו שלא ימשך אחריהם וישרה ה' עליו לשומרו היות והוא עניו, ולא היה בזה ב' דברים הוספת שמו יתברך על שמו ותפילה אלא ענין אחד וכמו שנתבאר.

ובזה מובן מדוע הוסיף רק על יהושע ולא על כלב, היות ואת יהושע הכיר וידע בו שהוא עניו, ואמר שראוי הוא שיחול שם "י-ה" עליו, ובכך להינצל מעצתם, משא"כ כלב שמשה לא הכירו כל כך. ובכך גם מדוקדק מה שכתב בתרגום יונתן בן עוזיאל "וכד חזא משה ענותנותיה קרא משה להושע בר נון יהושע", והוא כפי שנתבאר שכל ענין הוספת השם ליהושע היה דוקא מפני שהיה עניו, וראוי שיחול עליו שם "י-ה".

יג כב דפי פרשת השבוע בר-אילן שלח פב

"אבות הן המרכבה" – השתטחות על קברי אבות ומשמעותה בהגות חז"ל

ד"ר נעם ארנון דובר היישוב היהודי בחברון וי"ר מדרשת חברון, כתב עבודת דוקטורט על תולדות מערת המכפלה. האירוע המרכזי בפרשה הוא מסע המרגלים, חטאם ועונשם. לכולנו מצטלצל הפסוק וַיַּעֲלוּ בַּנֶּגֶב

⁸ מושג קבלי שאינו מענייננו. ראה למשל ספר חרדים מצוות התלויות בארץ ישראל פרק ז' לכן משה רבינו עצמו שהשיבם בתשובה בראשונה הוא יחזירם באחרונה **בעיבור** ניצוצות נפשו בתשובה שלימה כשיתעוררו הם תחילה בחזקה וזהו סוד **וַיַּתְעֵבֶר** ה' ב' לַמַּעֲנֵם (דברים א, טו). המעניין הוא שהעיבור לא מנע את חטא המרגלים!

וַיָּבֵא עַד־חֲבֵרוֹן⁹ בְּנִיגוֹן הַיְדוּעַ (בטעמי זרקא – סגול), וכולנו יודעים שמי שעלה ובא לחברון הוא כלב, כדברי רש"י: "כלב לבדו הלך שם ונשתטח על קברי אבות, שלא יהא ניסת לחבריו להיות בעצתם". רש"י רומז לביקור זה גם בפירושו לבראשית (טו:טו), על הנבואה שנאמרה לאברהם "וְדוֹר רָבִיעִי יִשְׁבְּבוּ הַמָּדָה". אך רש"י כמובן לא המציא את הרעיון, אלא הסתמך על דברי התלמוד (סוטה לד ע"ב): וַיַּעֲלוּ בְּנֵיב וַיָּבֵא עַד חֲבֵרוֹן – "ויבואו" מבעי ליה?! אמר רבא: מלמד שפירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות, אמר להן: אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים... והיינו דכתיב: "וְעַבְדֵי כָלֵב יַעֲקֹב הֵיטָה רוּחַ אַחֲרַת עַמּוֹ וְגוֹ"⁹. כאן לא נתייחס לכלב עצמו, אלא למדרש חז"ל ולהקשר שבו נאמר, ונדון בשאלה: באילו נסיבות עשוי להופיע מדרש חז"ל המייחס לכלב השתטחות ותפילה על קברי אבות, שהביאה להצלחתו מחטא המרגלים? ובכלל, כיצד ומדוע הפכו קברים למקום תפילה בעיני חז"ל?¹⁰ בימינו השאלה הזו אינה מובנת כלל, כי עלייה על קברי צדיקים וקדושים ותפילה שם הפכה למנהג נפוץ ומקובל. אך בימי קדם, מת היה מטמא, וקברים היו מקומות טמאים, ששומרי טהרה הקפידו להתרחק מהם. על כך נכתבו הלכות רבות (ראו בין השאר במסכתות כלים, אהלות, טהרות ועוד). יתר על כן: במקרא מופיע איסור מפורש "וְדַרְשׁ אֶל הַמֵּתִים (דברים יח, יא)", וביטויים אחרים רבים שמהם משתמע כי במוות יש סיום מוחלט של ההווה, כמו למשל: "כִּי אֵין בְּמָוֶת זְכָרָה בְּשִׂאֵל מִי יוֹדֵה לָךְ (תהלים 1, 1)"; "הַלְמֵתִים תַּעֲשֶׂה פְּלֶא אִם רָפְאִים יִקְוּמוּ יוֹדוּךָ סֵלָה? הַיִּסְפָּר בְּקִבְרֵי חֲסִדָּה אֲמוֹנָתָה בְּאֶבְדוֹן (שם פח, יא-יב)"; "לֹא הַמֵּתִים יִחַלְלוּ יָהּ וְלֹא כָל יוֹרְדֵי דוֹמָה (שם קטו, יז)"; "וְהַמֵּתִים אֵינָם יוֹדְעִים מְאֻמָּה (קהלת ט, ה)"; "כִּי לֹא שִׂאֵל תוֹדֵךְ מוֹת יִחַלְלֶךָ לֹא יִשְׁבְּרוּ יוֹרְדֵי בּוֹר אֶל אֲמִתָּה (ישעיהו לח, יח)" ועוד. יש במקרא כמובן גם סימוכין להישארות הנפש (כמו למשל שמואל א:כח-יד, יש' כו:יט ועוד)¹¹. ועם זאת, מדוע להתפלל על קברים?

על נושא זה נכתב לא מעט, הן ע"י מחברים שונים¹² והן ע"י מחבר מאמר זה,¹³ וכאן נבקש להציע כיוון נוסף.

עובדה היא כי בתקופת התלמוד היחס למוות ולקברים עבר שינוי מהותי, והוא שונה לחלוטין הן מתקופת המקרא והן מתקופתנו. בהגות חז"ל המוות אינו סוף ההווה, אלא המשך חיים מסוג אחר;¹⁴ ניתן לתקשר עם המתים באופנים שונים (לדוגמה, ברכות יח), "צדיקים במיתתן קרויים חיים" (ירושלמי ברכות ב ג, בבלי חולין ז ע"ב ועוד), וחלקם אף ממשיך לחיות באופן מסוים. על רבי מסופר שהמשיך לבקר בביתו כל ערב שבת ("כל בי שמישי הוה אתי לביתה"),¹⁵ רבי אלעזר בן רשב"י ענה תשובות לאחר פטירתו,¹⁶ רבי יונה עזר לבנו ר' מני,¹⁷ ועוד. הרתיעה מטומאת מת ומקברים נעלמה; רבי יוחנן נשא פיסת עצם של בנו,¹⁸ ריש לקיש מעיד על עצמו שאינו מקפיד על טהרה,¹⁹ וקברים הפכו לאתרי תפילה מקובלים.

הצעתנו היא, כי המקור לתופעה זו מצוי במערת המכפלה. על כך מרמז ביקור מסתורי של אחד מראשוני האמוראים, רבי בנאה, במערת המכפלה. רבי בנאה היה בן "דור המעבר" בין התנאים לאמוראים. הוא היה רבו של גדול אמוראי ארץ ישראל, ר' יוחנן,²⁰ ודבריו מופיעים גם בבבליות.²¹ בביקור זה זכה רבי בנאה לחוויה רוחנית מיוחדת (בבא בתרא נח ע"א בתרגום):

⁹ יש לציין כי אין הכרח לפרש שרק כלב לבדו עלה לחברון. כבר אונקלוס מתרגם בלשון רבים – "וסליקו בדרומא ואתו עד חברון", וכן פרשנים נוספים. לדוגמה: רשב"ם מפרש: "לפי עיקר פשוטו ויבא כל אחד ואחד עד חברון"; חזקוני: "דרך הפסוק לקרא לכמה מרגלים ואורבים לשון יחיד כדכתיב 'והאורב קם ממקומו'; אברבנאל: "כלב בא ראשונה אל חברון ואח"כ באו שמה חביריו כי נכנסו במדינה זה אחרי זה כדרך המרגלים", ועוד.
¹⁰ הרצאתי בנושא זה ב"כנס שומרון" באדר תשפ"ב ניתנת לצפייה במרשתת בשם: "אבות מרכבה לשכינה: עלייה לקברי קדושים – מקורות וממצאים".

¹¹ חז"ל הקדישו אמרות רבות כדי לנסות למצוא סימוכין לתחיית המתים מן התורה (משנה סנהדרין פרק י ובבלי צ ב ואילך).

¹² ראו למשל: זאב ספראי, "קברי צדיקים ומקומות קדושים במסורת היהודית", בתוך אלי שילר (עורך), **ספר זאב וילנאי**, ב, ירושלים, 1987, עמ' 303-313; יחזקאל ליכטנשטיין, **מטומאה לקדושה**, תל אביב 2007.

¹³ "חיים, מתים, קברים ומקומות קדושים בהגות חז"ל", נספח בתוך: מערת המכפלה – האתר ותולדותיו מראשיתו ועד שלהי העת העתיקה, עבודת ד"ר, אוני' בר אילן תשפ"א, כרך ב עמ' 332-360.

¹⁴ ניתן למצוא יסודות לתפיסה זו כבר בימי הבית, כדברי יוספוס: "הפרושים (בניגוד לצדוקים) סבורים שנפש האדם אינה מתכלה", **תולדות מלחמת היהודים ברומאים**, 2009, עמ' 234.

¹⁵ כתובות קג ע"א.

¹⁶ בבא מציעא פד ע"ב (וראו גם להלן).

¹⁷ תענית כג ע"ב.

¹⁸ ברכות ה ע"ב.

¹⁹ ירושלמי דמאי ב ג.

²⁰ בבא בתרא נז ע"ב.

²¹ כגון תענית ז ע"א.

ר' בנאה היה מציין מערות. כאשר בא למערת אברהם מצאו לאליעזר עבד אברהם שעומד לפני הפתח. אמר לו: "מה עושה אברהם?" אמר לו: "שוכן בחיקה של שרה ומעיינת בראשו". אמר לו: "לך אמור לו – בנאה עומד בפתח". אמר לו (אברהם): "יבוא! יודע הוא שאין יצר (הרע) בעולם הזה". נכנס, הסתכל ויצא. כאשר בא למערת אדם הראשון יצאה בת קול ואמרה: "הסתכלת בדמות דיוקני, בדיוקני עצמו אל תסתכל". – "הרי ברצוני לציין המערה?!" – "כמידת החיצונה כך מידת הפנימית" ... א"ר בנאה: הסתכלתי בשני עקיביו (של אדם הראשון) ודומים לשני גלגלי חמה... יופיו של יעקב אבינו מעין יופיו של אדם הראשון.

לסיפור זה רבדים רבים, הן גלויים הן נסתרים, ולא נפרטם כאן;²² לדעת כמה פרשנים, ר' בנאה רצה להזהיר מפני טומאה (בדומה ל"מצינים את הקברים" במשנה שקלים א, א), אך מהסיפור ברור כי הוא מבטא יחס של הערצה וקדושה למקום, ולא הרחקה וטומאה.²³ בנוסף, גם ריש לקיש, מחשובי אמוראי א"י, חברו הקרוב של רבי יוחנן ותלמידו של רבי בנאה, ציין מערות במטרה ברורה; התקרבות לקברי הצדיקים:

ריש לקיש הוה מציין מערתא דרבנן. כי מטא למערתיה דרבי חייא – איעלמא מיניה. חלש דעתיה, אמר: ריבונו של עולם, לא פלפלתי תורה כמותו? יצתה בת קול ואמרה לו: תורה כמותו פלפלת, תורה כמותו לא ריבצת" (תרגום: ריש לקיש היה מציין מערות של חכמים. כשהגיע למערתו של רבי חייא – נעלמה ממנו. חלשה דעתו...)²⁴.

ברור שמטרתו של ריש לקיש לא הייתה לציין קברים מפני הטומאה, כיון שהוא ציין דווקא "מערתא דרבנן" ולא של אנשים סתמיים; גם צערו על כי לא מצא את מערתו של רבי חייא מעיד כי הביקור לא נועד לבטא התייחסות לטומאה, אלא אדרבה, רצון להתקרב לרבי חייא. ריש לקיש נמנה על גדולי מעריציו של רבי חייא; הוא צם שלש מאות צומות (!) כדי לראות את רבי חייא בחלום, אך לא זכה לראותו, והצטער על כך.²⁵

נראה כי בדורות שלאחר החורבן החל תהליך של חיפוש מקורות ומקומות השראה לקדושה. מערת המכפלה, יסוד וראשית האומה, מקום מנוחת האבות ומקור מורשת עם ישראל, הייתה מקום שאליו נהו מבקשי רוחניות והתחברות. לכך תרם, ככל הנראה, גם הדמיון החזותי הבולט שבין המבנה של מערת המכפלה (שניצב אז, כמו היום, שלם ומלא עוצמה) לבין המבנה של הר הבית (שרובו לצערנו הרב). השפעתו ועוצמתו הרוחנית של המקום ושוכניו היו כה עמוקים, עד כי ריש לקיש (בדור אחר רבי בנאה) השמיע אמירה אדירת משמעות: "האבות הן הן המרכבה (לשכינה) (!)" (ב"ר מז, שם סט, שם פב, ועוד). דהיינו, בהיעדר מקדש, השכינה שורה על האבות, שהם "המרכבה לשכינה" – יסוד הנוכחות האלוהית בעולם.

השתטחות ותפילה על קברי אבות וצדיקים, והתקשרות עם צדיקים אחרי פטירתם, הפכו לתופעה ידועה ומקובלת, המופיעה גם במקורות רבים בספרות חז"ל (לדוגמה: תענית טז ע"א, שם כג ע"ב, בבא מציעא פה ע"ב, ירושלמי כלאים ט ד ועוד). השראתה הגיעה עד בבל, ומצאה ביטוי בדברי רבא, המעניק עומק ומשמעות לרוחו המיוחדת של כלב נשיא יהודה, ולחיבורו עם העוצמה והכוח הנובעים מקברי אבות. ע"כ נועם ארנון מדפי בר-אילן

יג לג הרב עמרם אייזנשטיין נר"ו וְשֵׁם רְאִינוּ אֶת-הַנְּפִילִים בְּנֵי עֵנֶק מִן-הַנְּפִלִים וְנָהִי בְּעֵינֵינוּ כְּחַגְגִּים וְכֵן הָיִינוּ בְּעֵינֵיהֶם:

כיון שהפסיקו ביושם ראינו את הנפילים בני ענקי, [ולא הטעימו: וְשֵׁם רְאִינוּ - אֶת-הַנְּפִילִים בְּנֵי עֵנֶק מִן-הַנְּפִלִים], מבואר שהם נקראים 'נפילים בני ענקי'. וימן הנפילים הוא ענין נוסף, וכמו שביאר בטעמא דקרא (למרן הגר"ק הכ"מ) שע"י 'הנפילים' נודע למרגלים גדלם וגבורתם של בני הענק, וביאר את זה בשני אופנים: או מזה שנפלו מהקליפה, וכמבואר במדרש²⁶. או מזה שמי שאינו גדול וחזק כמותם נופל ומת, שהארץ אינה מקיימת רק גבורים.

²² ראו בהרחבה ארנון, שם, עמ' 332-335.

²³ ראו: אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, ירושלים תרנ"ז, עמ' רצט, וכן פירושי ר' יעקב עמדין, רש"ש, ועוד.

²⁴ בבא מציעא פה ע"ב.

²⁵ ירושלמי, כלאים ט, ג.

²⁶ שְׁבַתוֹ של אחד מהענקים אכלה רמון בפרדס, והשליכה את קליפתו, ונכנסו כל המרגלים בתוכה, ואח"כ השליכה את הקליפה ולא הרגישה שהיו בתוכה.

יג א לפי החלוקה לסדרים עד אָנָה וְנֶאֱצְנֵי הרב בצלאל אריאל נר'ו²⁷. לאוהבי התורה ולומדיה שלום רב, בחלוקת הסדרים מלמדים אותנו חז"ל לעיין בביטויים נזירים בתנ"ך [מילות מפתח] הביטוי עד-אָנָה מופיע בעשרה פסוקים בתנ"ך. שלושה מהם נקבעו כראשי סדר יג. בשמות יג וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עַד-אָנָה מֵאַנְתֶּם לְשֹׁמֵר מִצְוֹתַי וְתוֹרָתַי: במדבר יג וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עַד-אָנָה וְנֶאֱצְנֵי הָעַם הַזֶּה וְעַד-אָנָה לֹא-יֵאֱמִינוּ בִּי בְּכָל-הָאֲתוֹת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּקִרְבּוֹ:

ובתרי עשר יג [בנבואות חבקוק] עד-אָנָה ה' שְׁוֹעֲתִי וְלֹא תִשְׁמַע אֲזַעַק אֱלֹהִי חָמָס וְלֹא תוֹשִׁיעַ: מדרש תהילים על מזמור יב שלנו דורש: אמר רבי יצחק מזה כנגד מזה. אמר הקדוש ברוך הוא: לפי שאמרתי לכם ארבעה פעמים עד אָנָה אף אתם עתידים לומר עד אָנָה ארבעה פעמים.. כך אני עתיד למסור אתכם ביד ארבע מַלְכֵי־וָת...
עד-אָנָה ה' תִּשְׁכַּחְנִי נִצַּח עד-אָנָה תִּסְתָּיר אֶת-פְּנֵיךָ מִמֶּנִּי: עד-אָנָה אֲשִׁית עֲצוֹת בְּנַפְשִׁי יְגוֹז בְּלִבִּי יוֹמָם עד-אָנָה יְרוּם אֵיבֵי עָלְי:
עד אָנָה... תִּשְׁכַּחְנִי בְּבֶל, עד אָנָה תִּסְתָּיר בְּמִדֵּי, עד אָנָה אֲשִׁית בְּיוֹן, עד אָנָה יְרוּם אֵיבֵי בִּאדוּם:

טו כ רֵאשִׁית עֲרִסְתֶּכֶם אֶתוֹן דְּאוֹרִיתָא²⁸. תנן במסכת חלה פרק ד משנה ד הנוטל חלה מן הקב²⁹, ר' עקיבא אומר חלה, וחכמים אומרים אינה חלה. והיינו דאע"ג דקב הוא פחות מכשיעור חלה, מ"מ סובר ר' עקיבא דבדיעבד חלתו חלה. וחכמים סוברים דגם בדיעבד אינה חלה. ובמשנה ה' תנן: שני קבין שנטלה חלתו של זה בפני עצמו, ושל זה בפני עצמו ושהופרשה חלה מכל עיסה בפני עצמה, וחזר ועשאו עיסה אחת, ר' עקיבא [שסובר דבדיעבד המפריש מן הקב חלתו חלה] פוטר [מלהפריש עוד פעם, כיון דכבר נפטרה העיסה]. וחכמים [שסוברים דהמפריש חלה מן הקב אינה חלה, לכן כיון דעכשיו שעשאו עיסה אחת, יש בה כשיעור חלה], חייב להפריש חלה. נמצא [לר' עקיבא] חומר קולו, [דמה שמחמיר דהנוטל חלה מן הקב, הרי הוא חלה, זה גורם קולא, דאם עשאו אח"כ משני עיסות אלו עיסה אחת פוטר להפריש חלה].

והקשו המפרשים, דמאי קמ"ל משנה ה', דשני קבין שנטלה חלתו של זה בפני עצמו וכו' ר' עקיבא פוטר וחכמים מחייבין, הא ממשנה הקודמת כבר שמעינן לה, דפליגי ר' עקיבא וחכמים אם המפריש חלה מן הקב חלתו חלה או לא, וא"כ פשיטא דלר' עקיבא דסובר דמהני הפרשתו, דלא בעינן להפריש שנית.

ותירץ הגר"י אנגיל [גליוני הש"ס מסכת חלה פרק ד משנה ד] ואולי הרבותא לר"ע דה"א דכיון דהך דהנוטל חלה מן הקב לר"ע דהוי חלה הוא רק בדיעבד, אבל לכתחלה גם לר"ע יש להפריש רק מה' רבעים. ע"כ ה"א דגם לר"ע אם נטל חלה מב' קבים מכל אחד בפ"ע וחזר ועשאו עיסה אחת יש לו לחזור ולהפריש בשביל הלכתחילה דמה שנתחדש בה עניין להתחייב לכתחלה ה"ל בעניין הלכתחלה כאילו נעשית עיסה חדשה שלא הורם ממנה חלה ויש לו לחזור ולהפריש שנית בשביל הלכתחלה.

²⁷ הודעה מהרב בצלאל נר"ו. אודה לעזרת קוראי מכתב זה שיעזרו לי להעביר את הידיעה שזכיתי להוציא לאור את חמשת חומשי התורה ואת כל ספרי הנביאים, ללא מפרשים, ערוכים לפי החלוקה היהודית. תודה. *מחיר חמישה חומשי תורה [ללא פרשנים] בכרך אחד: 50 ש"ח. * מחיר ספרי הנביאים [ללא פרשנים, 544 עמודים] בכרך אחד: 60 ש"ח. * מחיר סט חומשים + נביאים: 100 ש"ח. משלוח לפי עלות דואר רשום. לצורך מכירת הספרים נרשמתי כעוסק פטור ואני מפיק קבלה לכל קונה. בכרחה, בצלאל אריאל beariel@gmail.com 0545919622

²⁸ אתוון דאורייתא שם ספרו של הגאון ר' יוסף אנגל, הקטע כאן מספרו 'גיליוני הש"ס'.

²⁹ קב כידוע ארבעה לוגים וכל לוג 6 ביצים, ס"ה 24 ביצים. כאן המשנה מתכוונת לקב גדול שיש בו 36 ביצים, כלומר 4/5 משיעור חלה. אלה מדות ציפורי, שהוסיפו על המדות המדבריות. בזמננו נוהגים לפי המדות המדבריות. ושיעור עיסה להתחייב בחלה 43.2 ביצים, בשיעור משקל 1500 גרם בערך.

ומעין דוגמא בברכות כ"א ב' דאם התפלל ביחיד ובא ומצא ציבור שמתפללין ה"א דיחזור ויתפלל משום דיחיד לגבי ציבור כמאן דלא צלי דמי ע"ש והיינו משום דלכתחלה מצוה להתפלל בציבור ע"כ אף שגם ביחיד יצא בדיעבד מ"מ בהתחדש עניין הציבור ה"א דיתפלל שנית בשביל הלכתחלה וכאילו לא צלי עדיין דמי, וע' מה שהבאתי על הגליון קידושין מא א' מכמה ראשונים לעניין מצוה בו יותר מבשלוחו דאם קידש אשה ע"י שליח יש לו לחזור ולקדשה בעצמו בשביל המצוה בו יותר מבשלוחו ע"ש בארוכה:

טו כו הרב עמרם אייזנשטיין נר"ו. וְנִסְלַח לְכָל-עֵדֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלִגְרַם הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם כִּי לְכָל-הָעָם בְּשִׁנְיָה:

כיון שהפסיקו ביונסלח לכל עדת בני ישראל, [ולא הטעימו: וְנִסְלַח - לְכָל-עֵדֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלִגְרַם הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם], משמע לכאורה שניקר הסליחה היא רק לישראל, ולשיטת ר' יהודה ור' שמעון בהוריות (ז:-ה.) י"ל שזה משום שמביאים פר ושעיר כנגד כל שבט, ואין קרבן כנגד הגרים.³⁰

ולשיטת ר' מאיר שמביאים רק פר אחד ושעיר אחד, י"ל שהגרים הם בכלל יעדת בני ישראל, ולכן הפסיקו ביונסלח לכל עדת בני ישראל, כי כולם בכלל, ומה שכתוב 'ולגר הגר בתוככי' זה רק לתוספת ביאור.

לְמַעַן תִּזְכְּרוּ

סוף הפרשה הרב גור-אריה צור נר"ו

כאן נתן הכתוב טעם למצוה, ואשר על כן מובא בפוסקים שלכתחילה יש לכוון גם בטעם המצוה כדי לקיימה בשלימות ומה טעמה, לְמַעַן תִּזְכְּרוּ. ויש לשאול מדוע נכתבה פרשת ציצית בפרשת שלח בכלל, ובסיומה בפרט. שהרי מצוות ציצית ודאי ניתנה בסיני, ומדוע הביאה כאן הכתוב. על דרך הפשט נסמכה פרשת ציצית לפרשת קרח, כמובא ברש"י, שבזה רצה לחלוק על משה בענין התכלת, ובכך לחלוק על הנשיאות והכהונה. אך לטעם זה היה יכול הכתוב לפתוח את פרשת קרח עצמה בפרשת ציצית, בלא צורך להזדקק להסמיכה לסיום פרשת שלח.

ולעומקו של מקרא יש לומר שיש לפרשת ציצית שייכות לפרשת מרגלים, והיא כסיכום ומסקנה לפרשת מרגלים. ולכן כתבה בסופה. ונכתבה כאן כדי להדגיש את עומק טעם המצווה שהיא וְלֹא תִתְּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם. והם, המרגלים, ודאי תרו אחרי לבבם ואחרי עיניהם, כדאמרו וְנָחֵי בְּעֵינֵינוּ פְּחָגְרִים. וכן בסמיכותה לפר' קרח, פרט לכך שקרח חלק על ענין התכלת, גם הוא תר אחר לבבו ואחרי עיניו, וכדמובא ברש"י, עינו הטעתו. שראה ברוה"ק ובעיני רוחו ששמואל הנביא מצאצאיו.

ואשר על כן נכתבה כאן פרשת ציצית, בין המרגלים לקרח, לחדש בה דבר. לחדש את טעמה. שלא יהא אדם מהרהר אחרי לבבו ואחרי עיניו. אלא בוטח בקב"ה ובהשגחתו. וכלב ויהושע שהבינו טעם המצוה, כנ"ל, שהוא כפשטה לְמַעַן תִּזְכְּרוּ, וְלֹא תִתְּרוּ, לכן הגינה עליהם המצוה, שקיימה בשלימות. וזה שפירש רש"י וְלֹא תִתְּרוּ, כמו מִתְּוֹר הָאָרֶץ. הלב והעינים הם מרגלים לגוף, מסרסרים לו את העבירות, העין רואה והלב חומד והגוף עושה את העבירות. הרי שרש"י קשר את סוף הפרשה בתחילתה, שבסוף הפרשה התורה תצוה על

³⁰ ועיי' בטעמא דקרא (להגר"ק הכ"מ) שמצדד שאין הגרים מצטרפים לירובי, ולכן הוצרך לומר שהם בכלל הכפרה, והביא מהסיפרי זוטאי שהגרים מתכפרים עם השבט שהם גרים שם.

לבוש הציצית. ובציצית נאמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם וגו'. והמרגלים תרו אחרי עיניהם ואחרי לבבם לפי מה שהם רצו לראות ולא השגיחו בהשגחת ה' עליהם. כפי שהביא רש"י, שאמרו ארץ אוכלת יושביה, והקב"ה עשה לטובה כדי לטרדם [את יושבי הארץ] באבלם ולא יתנו לב לאלו.

ולעומקו של מקרא באמרו בתחילה שלח-לך אנשים ויִתְּרוּ אֶת-אֶרֶץ כְּנָעַן, יצוה הכתוב בדרך של דייקא, וסרסוהו ודרשהו: אֶת-אֶרֶץ כְּנָעַן – ויִתְּרוּ, ולא אחרי לבבם ויִתְּרוּ. ובזה נעץ את סוף הפרשה בתחילתה ואת תחילתה בסופה.

פֶּן לַחֲכָם וַיַּחֲכֶם-עוֹד

אנא שלחו את הערותיכם!

הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com

הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליונו מופיע שם):

<http://www.ladaat.info/gilyonot.aspx>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באוצר החכמה בפורום דקדוק ומסורה

<http://forum.otzar.org/forums/viewtopic.php?f=45&t=10317&p=272195#p272195>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באתר דרשו <http://www.dirshu.co.il/?p=140390>

אם אתה מתעניין

בהבטים הלשוניים של התורה

(לשון המקרא, המשנה, התלמוד וכו')

אתה מוזמן להרשם (בחנם)

לקבלת דוא"ל בנושאים לשוניים

בכתובת: info@maanelashon.org

© בוא להחכים את עצמך ואת שאר המכתבים ©